

СОЦІАЛЬНО- ТА ПОЛІТИКО- ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ВПЛИВУ ШИРОКОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ НА УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

Віталій ДУХНЕВИЧ,

Старший науковий співробітник,
завідувач лабораторії психології політико-правових відносин
Інституту соціальної та політичної психології НАПНУ,
з лютого 2022р. — у лавах ЗСУ

Повномасштабне вторгнення росії для українського суспільства змінило все. Практично кожен з нас відчув на собі наслідки цього акту задоволення імперських амбіцій «фюрера ХХІ сторіччя». Для когось просто змінилась якість життя (можливо їх дуже мало, але є й такі). Дехто піариться та заробляє політичні та/чи економічні дивіденди. Напевно хтось збагатився чи ще продовжує це робити зараз. Є ті, хто втратив не лише роботу чи дім, але й близьких і рідних. Є той, хто втік від війни. А є й такі, хто, навпаки, взяв до рук зброю, і не обов'язково вогнепальну, і боронить те, у що вірить. Один чекав «своїх» і допомагав захоплювати органи влади, сприяв затриманню та катуванню активістів, колишніх (і не тільки) військових і простих громадян. А інший, навпаки, віддавав останнє, аби наблизити хоч на секунду, хоч на крок чи подих перемоги. Одні залишилися собою, не дивлячись ні на що, інших купили чи залякали. Були ті, хто дистанціювався і продовжує це робити зараз, але були й такі, хто, навпаки, не міг залишатися осторонь.

Хоча широкомасштабна агресія росії змінила багато чого не лише для українського суспільства. Крім суто політичних процесів,

пов'язаних із розподілом та обстоюванням власних політичних цілей та інтересів, різні політичні суб'єкти (держави) мали вирішувати і суто безпекові питання (економічні, політичні, правові, психологічні, соціальні, продовольчі тощо). І вирішення цих питань зарубіжними державами також вплинуло на нас. Ми отримали допомогу від партнерів у вигляді сучасного озброєння, устаткування, гуманітарної та макросоціальної допомоги. Ми отримали підтримку, коли наших громадян, жінок і дітей приймали до себе інші країни, допомагаючи долати наслідки пережитого. Ми отримали щось, чого не можна торкнутися — повагу та визнання. Ми зробили те, у що не вірив ніхто ще на початку року. Ми вистояли і не просто не впали, а повертаємо те, що в нас хочуть відібрати — свободу, гідність, землю, мову. Повертаємо себе і повертаємося до себе. Саме завдяки тому, що і як ми робили і робимо, росія опиняється в ізоляції. Звісно є й інші процеси, проте в загальному заліку «плюсів більше».

Широкомасштабний наступ на територію України, масовані ракетні та артилерійські удари по українських містах і селах поставили чи не перед кожним українцем прості

питання — «хто я?», «що мені робити в цій ситуації?» і «ким я буду, якщо...». Таке просте, і водночас дуже складне **самовизначення** ще в лютому-березні 2022р. запустило на якісно іншому рівні процеси формування нової української нації. Українці збивали дрони банками з огірками, пекли пиріжки з щурячою отрутою для окупантів, партизанили, здобуваючи зброю в бою, корегували обстріли нашої артилерії, інформували сили оборони про просування ворога, виходили на протести та перекривали рух ворожій армії, об'єднувалися у варти, а згодом вступали до ДФТГ, ТрО та ЗСУ... Були ті, хто під обстрілами продовжував і продовжує зараз робити свою справу: ходити на роботу, саджати більше городини, ділитися з сусідами останнім, волонтерити чи донатити на ЗСУ. Це ті, хто робив свою справу, незважаючи ні на що. Але були й ті, хто не пройшов таке самовизначення, адже відповідь на питання «що робити?» була лише одна — тікати чи пристосовуватися відповідно до ситуації. Вони не пережили, не відчули на собі наслідків цієї агресії. У нас усіх виявився різний досвід. Але про це я скажу трохи згодом.

Загалом, самовизначення, що відбулося на самому початку і триває досі, творить нову націю. І якою вона буде багато в чому залежить від здатності нас, як громадянського суспільства, скористатися тими здобутками, які ми маємо. Відбулася **солідаризація**. Ми збираємо за день фантастичні суми на байрактери та «зірку смерті», ми купуємо автомобілі, амуніцію та безпілотники для військових, ми годуємо бійців ТрО та передаємо гостинці на нуль. Ми організуємо обміни для наших захисників, на відміну від «своих не бросаем»; ми повертаємо своє.

Проте в загальному вигляді це солідаризація окремих груп (за галузями, інтересами), тобто в парціальних питаннях, але не загальних. Чи є повна солідарність стосовно війни та агресії рф? На жаль, ні. Адже є ті, хто виступає за підписання мирної угоди на будь-яких умовах. Є зрадники, колаборанти та запродавці. Є ті, хто зливав інформацію про наші війська чи наших громадян навіть не за ідею — за гроші. Є й ті, хто від початку повномасштабної агресії виїхав від війни до більш безпечних регіонів і не готовий брати зброю до рук. Є такі, хто намагається виїхати за кордон і уникає повісток від військомату.

Проте **потенціал об'єднання, потенціал єдності інтересів і цілей наразі дуже високий**. Наскільки ефективно він буде використаний різними політичними суб'єктами на користь суспільства — питання відкрите. Наскільки цінності, які рухають нами зараз, залишаться спільними? Чи не втратимо ми їх? Чи зможемо знайти спільні рішення, й не будемо обстоювати лише своє бачення чи розуміння? Час покаже. І тут спільна відповідальність і політиків, і простих громадян.

Поряд із солідаризацією маємо й **посилення розшарування суспільства**. Війна — це завжди економічні збитки для держави та громадян. Очевидно, що зруйновані логістичні ланцюги, заморожений, а багато де і зруйнований, малий та середній бізнес (великий бізнес «винесемо за дужки»). Втрата роботи, зменшення робочих місць, вимушена внутрішня міграція та втеча значної частини працездатного населення за кордон і т.ін. — усе це вимагає зараз і потребуватиме значної уваги представників влади в найближчій перспективі. З психологічної точки зору тут йдеться насамперед про **бачення перспектив та образ майбутнього** як важливі елементи картини світу звичайного українця та спроможність влади забезпечити задоволення базових та інших потреб своїх громадян. А якщо до цього додати ще й значну травматизацію та стигматизацію населення, то стає очевидною необхідність упровадження державних цільових програм психологічної підтримки людей і спільнот. Серед іншого такі програми мають сприяти відновленню та реабілітації соціальних зв'язків людини, та як наслідок — сприяти економічному зростанню.

Я згадав лише **травматизацію і стигматизацію населення** у зв'язку з пережитим. На жаль, крім фізичних травм, війна лишає по собі ще й психологічні розлади. Маріуполь. Ірпінь. Буча. Херсон. Ізюм. Інші міста і села, що були в окупації чи потерпали і потерпають нині від дій ворожої армії, стали символом, одна згадка про які спричиняє сплеск емоцій. Емоцій тих, хто залишився живий. Емоцій тих, хто пережив сам або ж побачив у ЗМІ матеріали про звірства агресорів: тортури, гвалтування, розстріли й масові убивства мирних людей, у т.ч. дітей. Усі ті, хто перебував у зоні активних бойових дій, від військових до звичайних людей, до яких у дім прийшла війна, мають те, з чим їм тепер

доведеться жити. І ця психологічна травма, як показує світовий досвід, залишає по собі значний слід. Травматичні та посттравматичні стресові розлади, різні фобії, панічні атаки, дистрес, стійкі зміни особистості тощо, можуть супроводжувати наше життя ще довгі роки.

На новий щабель актуальності піднялося питання військових злочинів та злочинів проти людяності. Чому на новий щабель? Бо вони мали місце і раніше, адже і у 2014р. у східних областях гвалтували жінок і катували незгодних. Проте нові звірства, про які стало відомо від початку повномасштабного вторгнення, творять нову реальність, в якій **«освободітелі» перетворюються на катів і вбивць**. На тих, кому нема виправдання і прощення. І цей образ армії росії, завдяки його немислимій, неосяжній жорстокості та емоційній насиченості формує відповідне ставлення до російських солдатів, політичних і військових еліт. Очевидно, щонайменше декілька поколінь українців будуть активними носіями цього образу. А завдяки ЗМІ цей образ презентується і світовій спільноті загалом. Звісно, є ті, для кого «не все так однозначно», ті, хто підтримує та чекає «звільнення від нацистів», проте узагальнений образ навряд чи зміниться.

Цьому сприятиме і та обставина, що ця війна не схожа на інші. **Цифровізація та діджиталізація** сучасного світу створили ситуацію, коли і через 30, і 50 років за запитом у пошуковик, наприклад, «трагедія в Бучі», користувач зможе отримати відео- та фотоматеріали із зруйнованими будинками, розстріляними мирними мешканцями, згвалтованими жінками та дітьми. Це перша війна такого масштабу, коли інформація про неї буде доступна широкому загалу завжди (допоки існує Інтернет). Це перша війна такого масштабу, коли кожен, хто мав відповідний гаджет міг у режимі online, чи трохи згодом, завантажити в мережу відповідні відео-, фото- та аудіоматеріали: кожен, хто це пережив та завантажив свої матеріали у світову «павутину» є не лише учасником, який ділиться пережитим, але й «кореспондентом», який презентує свої переживання чи документальні матеріали нащадкам. Уже зараз очевидно, що ці свідчення будуть використані під час підготовки матеріалів для трибуналу над військовими злочинцями. Саме тому така цифровізація матиме і суто психологічні наслідки: документи та свідчення

очевидців завжди можуть бути актуалізовані та мати відповідний відгук у нащадків. Я не готовий зараз спрогнозувати ці наслідки, адже вони значною мірою залежатимуть від мети того, хто це буде робити, однак вказати на цей момент вважаю за потрібне.

Одним з наслідків повномасштабного вторгнення можна назвати появу **мовних маркерів-кліше**: «орки», «свинособаки», «рашисти», «чмобіки», «нелюди» та інші. До певної міри це стратегія дегуманізації армії противника, що завжди відбувається на війні: той, хто прийшов вбивати, перестає бути людиною (опустимо зараз стокгольмський синдром). Але це лише частина загального пазлу. Інша полягає в тому, що, з одного боку, такі маркери слугують ідентифікації за критерієм «свої-чужі», а з іншого — виступають як **генералізоване ставлення до загарбників**. Сучасний фольклор визначає «орків» як потворних варварів, котрі служать силам зла, схильні до війни, насилля та підлості. І природньо, що такий образ російських військових з'явився у сучасних реаліях, саме як генералізоване ставлення — те, з чим потрібно боротися, чому слід протистояти, що в підсумку визначає характер і зміст дій щодо нападників.

У побутовому дискурсі частина цих маркерів-кліше поширюються не лише на армію супротивника, але й переноситься на тих, хто мовчки чи активно підтримував дії влади рф, та навіть на саму країну-агресорку: «кацапстан», «мордор», «оркостан» і т.ін. Це один з механізмів **руйнації зв'язків з росією** й тими, хто промовчав, хто поділяє чи не виступає проти ідеї «руського миру».

І ще одне. Усі ми знаємо, що такі «маркери» використовують не лише люди зі зброєю, але й прості громадяни та ЗМІ. Якісь кліше, можливо, з часом втратять актуальність. Якісь залишаться надовше і, можливо, увійдуть в історію.

Один з найбільш очевидних наслідків повномасштабної військової агресії рф — поява **значного числа ВПО та біженців**. З усіма проблемами та необхідністю їх адаптації чи інтеграції (на певних умовах) у нове середовище. Коли ми говоримо про біженців, напевно, варто чесно зізнатися, що частина тих, хто виїхав за кордон, за цей час напрацював нові зв'язки та відносини і намагатиметься залишитися. Особливо ті, хто втратив

усе. Імовірно, будуть і такі, хто захоче поїхати з країни після закінчення війни — до рідних, які залишаться там, у пошуках кращої долі чи можливостей. А це втрата. Втрата працездатного населення, втрата інтелектуального капіталу.

Близьким до проблем, пов'язаних із ВПО, є **поява дітей-сиріт, дітей війни**. Втрата батьків, годувальників, рідних і близьких завжди накладає певний психологічний відбиток на свідомість дитини. А у випадку, якщо ці діти пережили гвалтування, викрадення та переміщення на територію РФ, стали безпосередніми свідками загибелі рідних, потерпали від обстрілів і т.ін. — негативний психологічний багаж лише збільшується. І яким чином він проявиться в майбутньому, як позначиться на їх активності в суспільно-політичному просторі наразі сказати важко. Адже унікальність досвіду кожного та якість і своєчасність наданої гуманітарної, психологічної, медичної, а подекуди і психіатричної допомоги можуть мати різні наслідки.

Поява значного числа **людей з інвалідністю**, які втратили здоров'я через агресію РФ — також буде викликом і для суспільства (у т.ч. готовності суспільства забезпечувати їх особливі потреби), і для окремих громад, і для родин. І мова не лише про пільги, але й ставлення до таких осіб та стратегії забезпечення і соціальну, правову, економічну та психологічну допомогу таким людям і сім'ям, що мають таких членів.

До психологічних наслідків слід віднести і **зміну ставлення до військових**. Так, є поодинокі випадки некоректного ставлення до військових. Наприклад, коли військовослужбовця, який їхав у потязі на ротацію з передової і не мав змоги виконати всі гігієнічні процедури, «попросили» їхати у тамбурі, бо «у нього був неприємний запах». Проте загалом українські військові — це герої. Це сучасні витязі, які своїми потом і кров'ю наближають перемогу та звільнення України. Це захисники, завдяки яким ми живемо у вільній країні. Це наші ангели-охоронці. Шана, повага, вдячність, гордість — це те, що нині відчувають наші громадяни щодо цих людей. Очевидно, професія військового в найближчій перспективі буде більш привабливою, ніж це було до повномасштабного вторгнення.

Уже зараз змінено підхід до підготовки військових та формування обороноздатності

країни. ТрО і ДФТГ, що утворилися після повномасштабного вторгнення, — це ті «живі» структури, що переважно об'єднали однодумців і тих, для кого свобода та безпека, захист тих, кого любиш, вищі за власний комфорт. Імовірно, такі формування залишаться і в майбутньому, що також сприятиме загальному **відчуттю безпеки та захищеності наших громадян**.

У цьому зв'язку дуже сподіваюся, що будуть започатковані **різноманітні безпекові проекти і програми** як на рівні держави, так і на рівні окремих громад. І що на ці проекти спрямовуватимуться кошти. Серед суто технологічних і технічних задумів цільне місце мають посісти і психологічні проекти: безпечне освітнє середовище, безпечна громада, психологічна допомога та реабілітація колишніх військових; відпрацьовані принципи, механізми та процедури взаємодії різних суб'єктів на рівні громад для упередження, протидії та подолання наслідків можливих надзвичайних ситуацій та подій. Маю також надію, що фахівці-психологи будуть залучені до розроблення та супроводу цих безпекових проектів і не лише в частині психологічного наповнення, але і як ті, хто може та здатен фахово забезпечити всі необхідні обговорення, узгодження та рішення.

Імовірно, в повоєнний період ми матимемо значне число тих (у т.ч. бійців добробатів, волонтерів), **хто захоче змін**. І буде виходити з своїми ідеями, пропозиціями та гаслами на широкий загаль, у публічний політичний простір. Хтось, як я вже казав, заробляє нині політичні дивіденди, хтось про це ще не думає. Не буду зараз прогнозувати те, як розгортаються політичні процеси, однак зважаючи на війну, можна припустити, що буде без проблем. Травматизація накладатиме свій відбиток. Адже на війні все просто — тут свої, там чужі. Ти або тебе. Політичні процеси є більш витонченими. Імовірно, на підйомі, частина колишніх військових обійме відповідні посади чи буде обрана. Сподіваюся, ми будемо обирати не лише за симпатіями, але й керуючись раціональними (у плані інтелектуально пропрацьованими та виваженими) критеріями.

Війна — це застосування зброї. І очевидно, що **обіг зброї**, у т.ч. незаконної — це те питання, що потребуватиме вирішення. Є прихильники і противники вільного обігу зброї зі своїми аргументами. Не буду забирати в них

хліб. Зазначу лише, що **криміналізація побутових конфліктів** (із застосуванням зброї), **радикалізація свідомості та індивідуально-групових відносин, мілітаризація свідомості**, на жаль, дуже ймовірні наслідки цієї війни. А почасти вже й не наслідки, а наша реальність. Мій страх пов'язаний із тим, що після війни з'явиться значний прошарок людей, які мають психологічні травми, і які мають досвід «вирішення проблем», якщо можна так сказати, через використання зброї.

Як я вже казав, це повномасштабне вторгнення призведе до того, що в нас буде **різний досвід**. І цей досвід може бути настільки різним, що зрозуміти один одного може виявитися важко. Той, хто не втратив нічого, хто не пережив окупацію, не зможе до кінця зрозуміти тих, кого катували та гвалтували. І, мабуть, різний досвід — це один з найбільших викликів, що нас чекає.

Відомо, що під час кризових станів виникають **волонтерські рухи** та зростає значення взаємодопомоги. Це ж ми спостерігаємо зараз. Однак з часом, як це було після Революції Гідності, волонтерський рух трохи спадає. Можливо, так буде й після перемоги. Однак цей спільний досвід мобілізації психологічних, матеріальних, економічних ресурсів, який ми формуємо нині зашиться. Маю надію, що це спонукатиме нас, як суспільство, до більш дбайливого ставлення до громадянського суспільства та усвідомлення можливості простих громадян через різні громадські об'єднання впливати на якість життя. І не лише впливати, але й своїми діями творити цю якість.

Один з очевидних наслідків повномасштабного вторгнення — **зростання довіри до ЗСУ та силових структур, зростання довіри до окремих посадових осіб**. Причому ця довіра ґрунтується на двох началах. Перше лежить у площині відчуттів, почуттів, очікувань, сподівань та пов'язане з образом бажаного перспективного майбутнього. Друге начало базується на **оцінках реальних справ**, реально отриманих результатів. Ми більше не віримо обіцянкам, якщо вони не підкріплюються вчинками і не виконуються. Якщо тенденція збережеться, політичний вибір, що його робитимуть наші громадяни на майбутніх виборах, маю надію, буде більш прагматичним і виваженим.

На нас чекає складний час, коли особливих вимірів актуальності набуде питання **реінтеграції**. Тих, хто від початку окупації жив у Криму, на Донеччині та Луганщині. Пропаганда, якою РФ заповнила ЗМІ, руйнує критичне мислення та спотворює ставлення, викривлює дійсність. Не буду говорити про громадян РФ, але ж цього ж руйнівного впливу зазнали і ті, хто жив в Україні. І швидкого відновлення «ясної свідомості», скоріш за все, не відбудеться.

Я вже згадував про прощення. Після завершення збройного протистояння нас чекає **«війна правд»**. Кожен, хто втратив близьку людину, домівку або зазнав утиску, знущання чи катувань, матиме свою «правду». І це стосується усіх наших громадян, з обох боків «лінії розмежування». Очевидно, мають бути розроблені та впроваджені спеціальні програми реінтеграції тих, хто нині живе в окупації. Та програми примирення для всієї України. Сподіваюсь, це будуть не просто якісь політичні замилювання чи «фасадні роботи». Тут необхідна кропітка та важка праця. Дуже важка.

Наприкінці хочу згадати також і про ще один психологічний вимір, що розкриває природу російської агресії. Мова про ідентичність. Війна, що нині триває — **це війна українців за особисту та соціальну ідентичність**. Тому **один з провідних психологічних наслідків** того, що відбулося 24 лютого 2022р. — **це пробудження**, якщо мені буде дозволено так сказати. Війна, як намагання зруйнувати та знищити українську національну ідентичність, почалася навіть не у 2014р., а набагато раніше. Але нині ця війна творить нас саме як націю і актуалізує питання: хто ми є та ким маємо бути?

Після всіх тих бомбардувань, ракетних обстрілів мирного населення та критичної інфраструктури, неймовірних вчинків захисників Маріуполя та інших міст, після пережитих катувань і гвалтувань мирного населення, мені здається, ми не зможемо миритися з політичним і правовим свавіллям, не бачити того, що мали і що нас не влаштовувало. Нас чекає значне перезавантаження влади та політичного істеблішменту, але чи буде це дійсне перезавантаження і зміни, або ж спроба «замилити очі» — покаже час. Уже зараз можна сказати, що так, як раніше — не буде. Адже ми, як нація, платимо за це велику ціну.